

УДК 334.735

Олександр Сидорович

**ПРОЯВИ КОРУПЦІЇ ТА ЗЛОВЖИВАНЬ В СИСТЕМІ
СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УРСР В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.**

На основні архівних джерел здійснена спроба проаналізувати прояви корупції та зловживань в системі споживчої кооперації України в другій половині ХХ ст., виявити характерні ознаки, окреслити масштаби та з'ясувати причини цього явища. Причиною цих негативних явищ було фактичне одержавлення споживчої кооперації радянською владою, нівелювання її первинної кооперативної суті. Крім того, важкі умови існування в українському селі, особливо в перші повоєнні роки, рівень оплати праці в сільських крамницях споживчої кооперації, що був на порядок нижчим від державної торгівлі в містах, досить часто штовхали людей на вчинення посадових злочинів.

Ключові слова: корупція, зловживання, споживча кооперація, радянська влада, УРСР.

Невід'ємною ознакою економічно розвинутої правової держави є мінімальний рівень корупції та зловживань на всіх щаблях державної влади і в господарюючих суб'єктах. Прагнення України посісти гідне місце в європейській сім'ї народів пов'язане із необхідністю проведення низки реформ, серед яких чільне місце займають перетворення, пов'язані із посиленням боротьби із корупцією та різноманітними зловживаннями. На жаль, високий рівень «низової» корупції та «ментальної» терпимості пересічних громадян до різноманітних проявів зловживань не дозволяє говорити про зміну свідомості людей у бік утвердження верховенства права і закону. Скоріш за все, подібне ставлення до різноманітних зловживань сформовано в радянську добу, коли побутова корупція була часто-густо способом елементарного виживання у складних соціально-економічних умовах та адміністративного диктату держави. Цікавим, на нашу думку, в цьому контексті може бути вивчення проявів зловживань у системі споживчої кооперації УРСР другої половини ХХ ст. Упродовж останніх років з'явилося чимало робіт, присвячених діяльності споживчої кооперації радянської України, проте проблема зловживань і корупції в діяльності окремих установ Укоопспілки ще не виступала окремим предметом дослідження [1–3]. Саме тому виявлення характерних ознак, окреслення масштабів та спроба з'ясувати причини цього явища виступають метою цієї розвідки.

Зловживання в системі споживчої кооперації радянської України були явищем доволі поширеним уже відразу після закінчення Другої світової війни. Перевірка держторгінспекції системи споживчої кооперації проводилася впродовж червня-листопада 1944 р. у нещодавно звільнених областях республіки. Цією перевіркою охоплено 51 райспоживспілку (далі – РСС), 4 міських споживчих товариства, 44 – сільських та 31 база. В обласних та районних ланках кооперативної системи виявлені багаточисельні факти розбазарювання, розкрадання нормованих продовольчих й промислових товарів. Гострота цієї проблеми посилювалася загальним зубожінням населення у перші повоєнні роки та голодом в переважній більшості регіонів України. Такі товари, як сіль, сірники реалізовувалися без обліку і не потрапляли до колгоспників та сільської інтелігенції, які виконували всі зобов'язання перед державою. Промислові ж товари незважаючи на їх цільове призначення, осідали в райцентрах, не надходячи в сільську місцевість. Обласні і районні спілки споживчих товариств, як відзначалося у цьому звіті, не навели достатнього порядку в забезпеченні населення необхідними товарами, при цьому розбазарюючи по записках і незаконних розпорядженнях значну кількість товарів. Також перевіркою встановлено низку фактів безконтрольного витрачання хліба через недбало складені сільрадами списки людей, які головним чином повинні отримувати хліб. Загалом, в значній кількості перевірених сільпо та РСС не забезпечено належного рівня кількісного обліку і звітності нормованих товарів [4, арк. 9]. Так, в Полтавській області виявлені багаточисленні випадки внесення до списків на отримання хліба людей, пов'язаних із сільським господарством (згідно з діючими нормативами, вони не мали права на першочергове отримання нормованих продуктів) [4, арк. 10]. У Харківській області, в Печенізькій РСС, товари, що призначалися для постачання сільській інтелігенції «розбазарювалися» різним особам. По запискам колишнього голови правління цієї РСС Домбровського, роздано: м'яса-риби – 53 кг, цукру-кондвиробів – 41,7 кг, жирів – 17,6 кг, мила господарського – 71 брусок, солі – 345 кг, горілки – 101,5 л, сірників – 37 пачок і сукна 7,7 метрів [4, арк. 13]. У Куп'янській РСС головою правління роздано по запискам різним людям цукру та кондвиробів 30 кг, м'яса та риби – 80 кг, борошна – 110 кг, крупи – 96 кг, сукна – 16 м і тканини – 16 м. У Сквирській РСС Київської області, за наказом голови правління, роздано різним особам 156 кг з видачею різним особам на руки від 3 – до 7 кг. Також списано 122 кг меду. Схожі випадки були виявлені в Макарівській, Переяслав-Хмельницькій РСС Київської області та у Дніпропетровській РСС.

У Тальнівській РСС Київської області фактично зірвано забезпечення сільських учителів хлібом. Борошно, що виділено для забезпечення учителів цього району, не розподілили сільським споживчим товариствам взагалі. На міжрайонній базі Полтавської облспоживспілки (далі – ОСС) виявлено відпускання товарів без накладних, по записках [4, арк. 15–16].

До посадових осіб, які допускали зловживання у своїй роботі, застосовували як міри дисциплінарного стягнення, так і передавали справи до суду. Наприклад, у вересні 1946 р. рішенням президії Сталінської ОСС за допущені затримки під час завезення товарів у сільпо та низку інших порушень в Новосілівській РСС звільнено з роботи і віддано під суд завідувача складу, магазину та голову правління цієї установи. Були звільнені зі своїх посад також голова правління та завідувач торгового відділу Єнакіївської РСС; цим же рішенням на ряд працівників споживчої кооперації накладено адміністративні стягнення. У Херсонській області постановою президії ОСС за невиконання плану відкриття торгової мережі і закладів громадського харчування, а також за зрив забезпечення населення хлібом, звільнено зі своїх посад низку працівників споживчої кооперації цієї області. У Чернівецькій області за руйнацію роботи споживчої кооперації у Сторожинецькому районі та розбазарювання нормованих товарів звільнено, притягнуто до кримінальної відповідальності голову правління, головного бухгалтера та завідувача торгового відділу РСС. Подібні випадки мали місце в Сумській, Чернігівській, Житомирській та Станіславській областях [5, арк. 2–3]. Доволі активно, згідно з даними Укоопспілки, проводилася робота ревізійних комісій РСС і сільських товариств. Так, лише у III кварталі 1946 р., силами ревізійних комісій сільпо проведено 36350 раптових перевірок торгової мережі споживчої кооперації. Проведено також 915 ревізій стану цін і націнок, а також вагового господарства споживчих товариств. Силами ревізійних комісій РСС в цей же період проведено 1190 раптових ревізій і 159 документальних [5, арк. 4].

Ситуація в розрізі окремих областей показує досить стабільно високий рівень зловживань у системі споживчої кооперації упродовж перших повоєнних років. Так, у Вінницькій області на кінець 1946 р. перевіряючими органами зафіксовано розтрат на суму в 1 млн 127 тис. крб. Керівництво Укоопспілки вбачало такий високий рівень зловживань в окремо взятій області у мізерній кількості перевірок і низькому рівні ревізійної роботи (за звітний період у Вінницькій області залишилися «неревізованими» 5 % від загальної кількості сільпо і 9 % РСС), а також пояснювало тим, що значна кількість матеріалів про зловживання керівництва споживчої кооперації області не передавалася органам слідства [5, арк. 30–30 зв.]. Способи зловживань, до яких вдавалися несумлінні працівники Укоопспілки, були найрізноманітніші: починаючи від банальних розкрадань – до використання доволі оригінальних схем. Так, упродовж 1954–1956 рр. низка заготконтор продавали картоплю закуплену в рамках державних заготівель за цінами заготівельними, в результаті чого утворювалася різниця в цінах, за рахунок якої покривалися збитки інших заготконтор, а також виписувалися премії і надбавки за організацію заготівель. Тільки у 7 областях сума нанесених збитків склала 3,5 млн крб. Інша схема була дещо простішою: керівні працівники окремих установ споживчої кооперації знецінювали якісні і ходові товари та скуповували їх задешево самі або через своїх родичів чи знайомих. Справа в тому, що через незбалансованість торгівельної системи в умовах командно-адміністративної економіки в торгівельних організаціях Укоопспілки досить часто накопичувалися так звані «понаднормові запаси» товарів. Зазвичай, це були неходові, низької якості та застарілих фасонів вироби легкої промисловості, що не знаходили збуту впродовж довгого часу. З метою виправлення ситуації періодично проводилося знецінення таких товарів. Користуючись цією схемою, працівники споживчої кооперації Львівської, Чернігівської, Дніпропетровської областей безпосередньо із баз облспоживспілок скуповували незаконно уціненні дефіцитні товари, такі, як: килими, шовкові тканини, меблі, наручні годинники, модельне взуття та ін. [6, арк. 16].

Не поодинокими були випадки зловживань і в спеціалізованих торгових об'єднаннях Укоопспілки. Так, по об'єднанню Укоопторгметиз за 1955 р. до слідчих органів передано справи про розтрати і зловживання на суму 1 млн 211,8 тис. крб. [7, арк. 25]. Це доволі солідна сума, якщо врахувати, що кількість штатних працівників об'єднання складала 466 осіб. Загалом, у системі Укоопспілки зафіксовано збитки від розтрат і розкрадань за 1955 р. в розмірі 43,9 млн крб. [6, арк. 13]. Звичайно, що більшість зафіксованих збитків, спричинених корупційними діями, не вдавалося стягнути із винуватців. Так, із зазначеної суми збитків за 1955 р. вдалося стягнути лише 18,2 млн крб.

Задля приховування збитків, спричинених службовими зловживаннями, деякі матеріально-відповідальні працівники декілька років поспіль не використовували оплачувану відпустку задля уникнення процедури звірки і передачі матеріальних цінностей особам, які повинні були б їх замінити. Так, в Ольховатській райспоживспілці виявлена значна сума збитків, що накопичувалася упродовж 10 років. Весь цей час матеріально-відповідальна особа не користувалася своїм правом на оплачувану відпустку [6, арк. 18].

Як свідчать дані слідства, досить часто розкрадання кооперативного майна носило організований характер і в злочинних діях були задіяні цілі групи осіб. Наприклад, у сільмазі Крицевського сільпо Хмельницької області слідство встановило, що велика розтрата у розмірі 312503 крб. виникла внаслідок розкрадання кооперативного майна і коштів працівниками сільпо (завмаг та бухгалтер), так і керівниками райспоживспілки (голова правління, завідувач торгового відділу, директор заготконтори). Усе це «покривалося» фіктивними ревізіями і перевітками. Окрім того, слідство встановило, що на незаконно присвоєні кошти керівництво споживчої кооперації району влаштовувало розпивання алкогольних напоїв, у яких брали участь секретар райкому партії, начальник паспортного столу та начальник міліції району.

Вагома розтрата розміром 166508 крб. в березні 1956 р. виявлена на розподільчому складі Міліївського сільського споживчого товариства Вижницького району Чернівецької області. Появу цієї розтрата пов'язано зі злочинною діяльністю групи осіб із числа керівних і бухгалтерських працівників сільпо, голови ревізійної комісії, інструктора райспоживспілки, котрі шляхом проведення різних махінацій розікрали чималі суми кооперативних коштів. Щоб приховати нанесені збитки, зловмисники незаконно завищували ціни на низку товарів. Документальні ревізії та інвентаризації ревізором РСС та ревізійною комісією сільпо проводилися фіктивно. Організовану групу шахраїв виявили і в чайній Межирічського сільпо Острозького району Рівненської області. В злочинному угрупованні перебували голова правління РСС, голова правління та старший бухгалтер споживчого товариства. Інвентаризаційні комісії декілька разів призначалися на одних і тих же осіб, що були посібниками розтратників, крім того, ці комісії, з метою приховування збитків, дописували в акти інвентаризації неіснуючі товари [6, арк. 42].

Ситуація із зловживаннями в системі споживчої кооперації України в перші повоєнні десятиліття виявилася настільки серйозною, що ЦК КПУ видав окрему постанову від 11 серпня 1961 р. «Про серйозні недоліки у справі боротьби із розтратами, розкраданнями і безгосподарністю в системі споживчої кооперації України». Реагуючи на цю постанову, правління Укоопспілки розробило і затвердило конкретні заходи щодо виправленню ситуації. В усі області скеровувалися відповідальні працівники Укоопспілки, які на місцях організовували боротьбу із зловживаннями. Під їх керівництвом в окремих районах створювалися кадрові комісії, котрі звільняли з роботи осіб, які мали судимість та інших «неблагонадійних» громадян [8, арк. 36]. Крім того, одним із завдань цих уповноважених Укоопспілки було посилення роботи зі стягнення коштів із працівників, звинувачених у розтратах. Стягнення розтрат за перші 9 місяців 1961 р. склало 74 % проти 62 % за 9 місяців 1960 р. Також в ці роки проголошено курс на «омолодження» керівних кадрів в системі споживчої кооперації. Проте, в наступному 1962 р., за термінологією авторів аналітичного звіту Укоопспілки, ситуація із розтратами і зловживаннями в системі споживчої кооперації залишалася «тривожною». В окремих ОСС кількість зафіксованих розтрат навіть зросла. Так, у Донецькій області сума виявлених розтрат склала 111 тис. крб., що на 46 тис. крб. було більше, ніж у попередньому році, Черкаській – 105 тис. крб., на 45 тис. крб. більше, Хмельницькій – 101 тис. і зростання на 29 тис. та ін. [9, арк. 18]. Всього зростання розмірів розтрат допущено в 17 ОСС.

ЦК КПУ розглянувши 23 листопада 1964 р. стан торгівельного обслуговування населення республіки вказав на ряд серйозних недоліків, серед яких недостатня увага до підбору, розстановки і виховання кадрів, внаслідок чого на роботу в кооперацію потрапляють випадкові, а інколи, навіть, і нечесні особи, шахраї, які зловживають службовим становищем, допускають розтрата і нестачі кооперативних коштів [10, арк. 29]. Низький рівень роботи із кадрами визнано керівництвом Укоопспілки однією із головних причин зловживань в кооперативній торгівельній системі.

Серед критичних зауважень делегатів XI з'їзду споживчої кооперації України наголошувалося на проблемі розтрат і розкрадань. Основна причина цього ганебного явища, на думку делегатів, полягала в низькій ефективності покарань причетних до зловживань осіб. Значна кількість виявлених порушень не передавалася до слідчих органів [11, арк. 112].

Окрім зловживань всередині системи траплялися випадки крадіжок і пограбувань сільських магазинів системи споживчої кооперації. Так, у Сталінській області за 10 місяців 1956 р. розграбовано товарів на суму 1 млн 603 тис. крб., у Ворошиловградській – 1 млн 227,9 тис. крб. у Львівській – 646,7 тис. крб., в Харківській – 425,5 тис. крб. Аналогічні збитки від пограбувань були і в інших ОСС. Подібні випадки траплялися через недостатню кількість сторожової охорони сільських споживчих крамниць. Із загальної кількості 88237 підприємств Укоопспілки сторожовою охороною забезпечено лише 10176 установ. Крім того електричною сигналізацією і позавідомчою охороною були забезпечені в основному торгівельні організації в містах. Зважаючи на цю ситуацію і зростання кількості пограбувань сільських крамниць правління Укоопспілки просило Центроспілку вийти із клопотанням перед Радою Міністрів СРСР про збільшення лімітів щодо чисельності сторожової охорони для споживчої кооперації УРСР хоча б на 50 % [12, арк. 63–64].

У цілому, торгівля в радянський період була однією із найбільш вражених корупцією сфер. Споживча кооперація не була винятком із правила. Причиною було фактичне одержавлення споживчої кооперації радянською владою, нівелювання її первинної кооперативної суті. Важкі умови існування в українському селі, особливо в перші повоєнні роки, рівень оплати праці в сільських крамницях споживчої кооперації, що був на порядок нижчим від державної торгівлі в містах, штовхали посадових осіб на вчинення протиправних дій.

Список використаних джерел

1. Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення: монографія / [М. Аліман та ін.; за заг. ред. С. Гелея]. – Л.: Вид-во Львів. комерц. акад., 2013. – 972 с.
2. Клок В. Розвиток споживчої кооперації в УРСР в кінці 1960 – на початку 1970-их рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/ujrn/soc_gum/nztnpu_ist/2012_2/Article/24_Klok.pdf.
3. Михальський Ю. Вплив реформ А. Косигіна на розвиток української споживчої кооперації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/ujrn/soc_gum/NZTNPU_ist/2012_2/Article/25_Mykhalskyj.pdf.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 296, оп. 8, спр. 55.
5. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 8, спр. 253.
6. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 8, спр. 1156.
7. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 8, спр. 999.
8. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 8, спр. 1932.
9. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 8, спр. 2228.
10. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 8, спр. 2405.
11. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 8, спр. 3739.
12. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 8, спр. 1076.

Александр Сидорович

ПРОЯВЛЕНИЯ КОРРУПЦИИ И ЗЛУПОТРЕБЛЕНИЙ В СИСТЕМЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ УССР ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX В.

На основные архивных источников предпринята попытка проанализировать проявления коррупции и злоупотреблений в системе потребительской кооперации Украины во второй половине XX в.; выявить характерные признаки, определить масштабы и выяснить причины этого явления. Причиной этих негативных явлений было фактическое огосударствление потребительской кооперации, нивелирование ее первичной кооперативной сути. Кроме того тяжелые условия существования в украинском селе, особенно в первые послевоенные годы, уровень оплаты труда в сельских магазинах, который был на порядок ниже государственной торговли в городах, довольно часто толкали людей на совершение должностных преступлений.

Ключевые слова: коррупция, злоупотребления, потребительская кооперация, советская власть, УССР.

Oleksandr Sydorovych

MANIFESTATION OF CORRUPTION AND ABUSES IN THE SYSTEM OF CONSUMER COOPERATIVES IN UKRAINIAN SSR IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

On the base of the main archive sources the attempt was made to analyze the manifestation of corruption and abuses in the system of consumer cooperatives in Ukraine in the second half of the twentieth century, to identify characteristic features, to define the scope and identify the reasons of this phenomenon. The cause of these adverse events were actual nationalization of Consumer Cooperatives, leveling its primary co-operative nature. Besides, the difficult conditions of existence in the Ukrainian village, especially in the early postwar years, the level of wages in rural shops, which was lower than in the state trade in the cities, often made people commit malfeasance.

Key words: corruption, abuse, consumer cooperatives, Soviet government, Ukrainian SSR.